

Enige bijbels-theologische aandachtspunten bij de Handreiking

Verschenen in M. van Campen, G.C. den Hertog (red.), *Israël, volk, land en staat. Terugblik en perspectief*. Zoetermeer: Boekencentrum, 2005, 124-144.

M.J. Paul

1. Inleiding

In deze bijdrage worden de bijbels-theologische uitgangspunten van het rapport *Israël: land, volk en staat* geanalyseerd. De ondertitel ervan luidt: *Handreiking voor een theologische bezinning*. Het grootste deel van dit artikel bevat een weergave van de inhoud en een analyse; aan het eind worden enige aanzetten gegeven tot verdere doordenking van de onderwerpen.

2. Vraagstelling

Het rapport constateert dat christenen op het volk Israël betrokken zijn vanwege de historische continuïteit tussen het vroegere Israël in de Bijbel en het huidige joodse volk. De invulling van die betrokkenheid vertoont echter veel verschillende vormen. De vraag komt op of ook de staat Israël voor christenen een bijzondere geloofsdimensie heeft. Dat is de centrale vraag die beantwoord moet worden. Het is niet de bedoeling geweest van de Handreiking om een min of meer volledige uiteenzetting over de verkiezing van Israël en over de verhouding van kerk en Israël te geven (p. 7-8). Om de vraag over de staat Israël te beantwoorden, komt eerst de verkiezing van Israël aan de orde en daarna de positie van dit volk in het Nieuwe Testament.

3. De verkiezing van Israël

De Handreiking schrijft dat het joodse volk van het Oude Testament als historische realiteit het door God uitverkoren volk is. Gods verkiezing is niet een abstract idee, maar gaat in alle concreetheid de wereld in. Voor Israël betekende die verkiezing zowel gave als opgave. Op vele plaatsen in de Schrift klinkt de dankbare verwondering over het feit dat het volk het bijzondere kleinood van God mocht zijn en dat het Hem en zijn wil mocht kennen (Ex. 19:5-6). De profeten herinneren het volk eraan, dat dit voorrecht een bijzondere verantwoordelijkheid met zich meebrengt: Israël moest wandelen volgens de gerechtigheid; zijn voorrecht moest strekken tot heil voor de volkeren (p. 9-10).

Vervolgens rijst de vraag, of die verkiezing ook in de tijd van het Nieuwe Testament blijft gelden, zeker na de afwijzing van Jezus. Het antwoord daarop luidt: 'Dan zou het volk na de verwerping van Jezus niet langer bepaald zijn door Gods bestemming om zijn bijzondere volk te zijn. Het was vooral Paulus die zich deze vraag uitdrukkelijk gesteld heeft en haar ontkennend heeft beantwoord. Omdat Gods verkiezing alleen op zijn trouw berust, blijft volgens hem ook nu nog dit volk het uitverkozen volk, en blijven ook nu nog de aanneming tot zonen en de gegeven goddelijke beloften van kracht' (p. 17). Het onderscheid tussen het joodse volk en de andere volken wordt in de meeste delen van het Nieuwe Testament ook na Christus verondersteld (p. 15). In dit verband worden Handelingen 3:19-20 en Romeinen 11:25 genoemd.

Zoals boven reeds vermeld, is het niet de bedoeling geweest van de Handreiking een volledige verhandeling te geven over de verkiezing van Israël en de verhouding tussen kerk

en Israël. Daarom volstaat men met de genoemde gegevens. Wanneer wij, als lezers van het rapport, die uitspraken nader bezien, valt het op, dat de opstellers slechts vanuit het Nieuwe Testament spreken over de vraag of de verkiezing van Israël van kracht gebleven is. Daarbij haalt men alleen Paulus aan vanuit Romeinen 9-11. Dit gedeelte wordt niet in individualistische zin gelezen, alsof het hier gaat over verkiezing en verwerping van enkelingen, zoals vroeger vaak gebeurde. Het rapport stemt in met de exegese dat het hier gaat over de verkiezing en verwerping van het volk Israël. Paulus spreekt in Romeinen 9:3-4 over zijn broeders, zijn verwanten naar het vlees. 'Welke Israëlieten zijn, van wie is de aanneming tot kinderen, en de heerlijkheid, en de verbonden, en de wetgeving, en de dienst van God, en de beloftenissen.' Dit zegt de apostel na de kruisiging van Christus. In Romeinen 11:1 stelt hij de vraag of God Zijn volk toch niet verstoten heeft. Het antwoord luidt: 'Dat zij verre'. De apostel voert zichzelf aan als bewijs van Gods onwankelbare trouw aan Israël en stelt: 'God heeft Zijn volk niet verstoten, dat Hij tevoren gekend heeft' (vs. 2).

Tevens noemt de Handreiking enige redevoeringen in het boek Handelingen waarin de joden worden opgeroepen Jezus als Messias te aanvaarden. Daarmee zouden zij worden wat zij van God uit gezien altijd al waren: zijn verbondsvolk. 'En het komen van het Rijk van God hangt op de een of andere wijze samen met deze aanvaarding' (p. 16).

Wat wordt hiermee bedoeld? De aangehaalde tekst Handelingen 3:19-20 zegt: 'Komt dan tot berouw en bekering, opdat uw zonden uitgedelgd worden, opdat er tijden van verademing mogen komen van het aangezicht des Heren, en Hij de Christus, die voor u tevoren bestemd was, Jezus, zende' (NV). Vers 21 dat Hij in de hemel is tot de tijden van de wederoprichting van alle dingen. En Romeinen 11:25 stelt dat een gedeeltelijke verharding over Israël is gekomen, totdat de volheid van de heidenen binnengaat. Vers 26 vervolgt: 'en zo (of: alsdan, pas dan¹) zal gans Israël behouden worden'. Het rapport lijkt te willen zeggen dat Israël eenmaal Jezus zal aanvaarden en dat de komst van het Koninkrijk Gods hiermee samenhangt. Bedoelt men hiermee aan te geven dat de verkiezing van Israël nog steeds geldt? Met andere woorden: als de verkiezing beëindigd zou zijn, is er nu geen speciale positie meer van het volk en komt het in de toekomst ook niet meer tot 'aanneming'. De verkiezing van Israël is blijvend, maar over de toekomst die in genoemde teksten naar voren komt, zegt de Handreiking: 'Dit is echter zo'n nieuw en ongekend vergezicht, dat wij het niet kunnen weten of beschrijven. Wij kunnen er alleen maar van dromen.' (p. 16).

Verderop komt de huidige vervreemding van het volk ter sprake: de vervreemding van God en van de speciale bestemming van het volk. Daarop antwoorden de opstellers met een verwijzing naar een beeld dat Paulus gebruikt in Romeinen 11: de joden zijn als afgesneden takken. Toch blijven dat takken waaraan te zien is dat ze eigenlijk tot de tamme olijf behoren. 'Zo blijven er ook tekenen van de ware identiteit van het joodse volk te zien. Omdat het echter identiteit in de vervreemding is, hebben deze tekenen een grote mate van dubbelzinnigheid.' (p. 23). Opnieuw wordt dus Paulus aangevoerd als kroongetuige.

Ter afronding van dit gedeelte kunnen wij constateren dat Romeinen 9-11 de basis vormt van de visie in dit rapport dat het joodse volk nog steeds Gods verkoren volk is.

4. Verbond en verkiezing

De Handreiking hanteert met voorliefde de term 'verkiezing' en noemt veel minder vaak het woord 'verbond'. Het woord 'verbond' impliceert een tweezijdigheid die in diverse gevallen gemakkelijk genoemd had kunnen worden. Bijvoorbeeld in de zin: 'Verkiezing als het vrije

¹ Vgl. P.W. van der Horst, "Pas dan zal heel Israël gered worden". Hoe moet Romeinen 11:26 vertaald worden?' *Kerk en theologie* 51 (2000) 183-188.

handelen van God en verkozen-zijn als het door dit handelen bepaald-zijn van het volk horen bijeen; het laatste is de keerzijde van het eerste' (p. 10). Op pagina 9 wordt het verbond weliswaar even genoemd, maar dan slechts in een opsomming in de voorrechten die het geroepen en uitverkozen volk later ontvangt. Op pagina 10 staat dat Israël er steeds van heeft getuigd dat het land een wezenlijk element was van het verbond. Even later lezen we: 'Het land behoort dus volgens het Oude Testament wezenlijk bij de verkiezing waarin God zich met dit bepaalde volk verbonden heeft' (p. 12).

In deze citaten is het opmerkelijk dat er steeds sprake is van het volk en niet van Abraham. Hierdoor lijkt het alsof het volk eerst tot aanzijn gekomen is en dat er pas later een verbond gesloten werd, namelijk het verbond aan de Sinaï. Dat laatste is op zich waar, maar in het licht van het Nieuwe Testament is het niet eenvoudig op dit verouderde Sinaïverbond verder te bouwen in de richting van uitspraken over land en staat.

De vraag rijst waarom Abraham niet ter sprake komt. Vermoedelijk heeft dit te maken met de stand van zaken in de oudtestamentische wetenschap. Volgens de Pentateuchkritiek, die eind jaren '60 nog vrij algemeen was, is het boek Genesis opgebouwd uit de bronnen Jahwist, Elohist en Priestercodex. Die bronnen dateren uit de koningentijd en de Priestercodex zelfs uit de tijd van de Babylonische ballingschap. Het verbond werd in de wetenschappelijke wereld meer dan eens beschouwd als een laat ontwikkeld begrip in de godsdienstgeschiedenis van Israël. Toch kwam er in de twintigste eeuw een reactie, bijvoorbeeld in de *Theologie des Alten Testaments* van W. Eichrodt. H. Berkhof maakt in zijn *Christelijk Geloof* veel gebruik van de notie 'verbond'.²

In het kader van de Handreiking zou de notie van tweezijdigheid van het verbond misschien te zeer de gedachte hebben opgeroepen dat het verbond met Israël afhankelijk zou zijn van de geloofsgehoorzaamheid. In dat opzicht is de term verkiezing uitdrukking van iets dat niet ongedaan gemaakt kan worden. Hoewel we ons moeten realiseren dat het boek Samuël de verkiezing van Saul noemt, terwijl later die verkiezing toch beëindigd wordt. Verkiezing is daar, en ook in het rapport, een verkiezing die zich in de tijd uitwerkt en een roeping is voor een bepaalde taak. Die verkiezing wordt beantwoord door trouw of ontrouw. De dogmatische verkiezing van eeuwigheid blijft buiten beschouwing.

Wanneer het verbond met Abraham in Genesis 15 ter sprake gekomen was, had de landbelofte in vers 7 ook genoemd kunnen worden. Tevens zou dan ook vermeld kunnen zijn dat het nageslacht van Abram geen recht kon laten gelden op het land, maar dat zijn nakomelingen het land krijgen in het kader van een straoefening over de zonden van de Amorieten (vs. 16); een theologische rechtvaardiging van iets dat naar ons besef volkenrechtelijk niet toegestaan is. In zijn algemeenheid worden weinig bijbelteksten genoemd ter onderbouwing, en de teksten uit Genesis (bijv. Gen. 12:7; 13:14-15; 15:18; 17:8

² Het is mogelijk dat de gedachte van het verbond niet vaak genoemd is, omdat oudtestamentici als G. Fohrer en L. Perlitt in 1969 krachtig stelling namen tegen de gangbare verbondsvoorstelling als een tweezijdige afspraak. Zij verdedigden dat verbond als een eenzijdige verplichting, een zelfverplichting, gezien moet worden. Vgl. James Barr, 'Some Old Testament aspects of Berkhof's 'Christelijk Geloof'', in E. Flesseman-van Leer e.a., *Weerwoord: reacties op Dr. H. Berkhof's 'Christelijk Geloof'* (Nijkerk, 1974) 9-19. Overigens is in de jaren daarna steeds meer kritiek gekomen op de positie van Fohrer en Perlitt. Met name de ontdekking van oudoosterse verdragen en de verwerking daarvan op het gebied van het Oude Testament hebben daartoe bijgedragen. Exodus 19-24 en het boek Deuteronomium vertonen opvallende overeenkomsten in vorm met 14^e eeuwse vazalverdragen. Daarnaast zijn er eenzijdige toezeggingen, de zgn. 'royal grants' of koninklijke toezeggingen, waarbij de gever onvoorwaardelijk iets toezegt. Het verbond van God met Abram in Genesis 15 lijkt daar verrassend veel op. Vgl. M.J. Paul, G. v.d. Brink en J.C. Bette (red.), *Bijbelcommentaar Genesis-Exodus*, Studiebijbel Oude Testament, deel 1 (Veenendaal, 2004), Excurs 3 'Verbondssluitingen'.

en 48:24) blijven geheel buiten beschouwing. Slechts kort wordt gemeld: 'Het was het land door God aan zijn volk toegewezen, het land, dat God al aan de stamvaders beloofd had' (p. 11).

Verder valt op dat het rapport niet geheel duidelijk is over de status van profeten. Op pagina 11 staat dat de profeten de nadruk legden op de bestemming van het volk; anders dreigden zij met ballingschap. Terugkeer uit de ballingschap betekent een genadige toewending van God en 'een nieuwe mogelijkheid' (p. 11). De prediking van de profeten in de tijd van de Babylonische ballingschap gaat over de historische situatie; 'zij spreken echter in termen die ver uitgaan boven het historische konkrete ogenblik' (p. 12), waarmee ook het heil van de wereld bedoeld wordt.

Hier rijst voor ons de vraag in welke mate de profeten een oproep doen of dat zij ook stellig van Godswege weten dat die toekomst eens gerealiseerd zal worden. In ieder geval laat het rapport bijbelgedeelten die in die laatste richting wijzen, buiten beschouwing. Er staat wel: 'door middel van het tot zijn bestemming gekomen Godsvolk en door wat God aan dit volk doet zullen ook de vòlkeren God leren kennen en tot Hem komen' (p. 11), maar een duidelijke argumentatie ontbreekt en de feitelijke situatie is tot nu toe anders.

5. Verkiezing en land

Het rapport stelt: 'In het geloof heeft Israël zijn verbondenheid met het land Palestina beschouwd als van een unieke aard' (p. 11). Hier wordt de term 'Palestina' gebruikt, een term die niet in de Bijbel voorkomt, maar die in politiek opzicht in de jaren zestig gebruikelijk was. De term is eigenlijk ontleend aan de *Pelisjtim*, de Filistijnen. Het gebruik van deze aanduiding is in de huidige tijd, waarin de Palestijnen een eigen staat willen stichten, gevoeliger dan in 1970. De Handreiking vervolgt: 'Het was het land door God aan zijn volk toegewezen, het land, dat God al aan de stamvaders beloofd had.' Na deze summiere verwijzing naar de stamvaders luidt de conclusie waarin ook het woord 'verbond' voorkomt: 'Israël heeft er steeds van getuigd, dat het land een wezenlijk element was van het verbond'. Daarna volgen opmerkingen over de profeten die er de nadruk opleggen dat het land geschonken is ter wille van de bestemming als Gods volk. Het wonen in het land was een zichtbaar teken van Gods verkiezing en concretisering van het heil. Vervolgens wordt de eerdere stelling herhaald, waarbij nu 'verkiezing' in plaats van 'verbond' gebruikt wordt: 'Het land behoort dus volgens het Oude Testament wezenlijk bij de verkiezing waarin God zich met dit bepaalde volk verbonden heeft' (p. 12). Er is geen sprake van een afzonderlijke verkiezing van het land, maar het vormt een onlosmakelijk aspect van de verkiezing van Israël. Dat geldt niet op dezelfde manier van de stad Jeruzalem, het koningschap en een onafhankelijke staat. Die drie zaken zijn pas later in de geschiedenis naar voren gekomen.

De Handreiking trekt even later een logische conclusie: 'Als de verkiezing van het volk en de daarmee verbonden beloften van kracht blijven, volgt daaruit dat ook de band tussen volk en land van Godswege gehandhaafd blijft' (p. 18). Het is waar, dat dit in het Nieuwe Testament niet met zoveel woorden uitgesproken wordt, maar anderzijds staat daar ook niets waaruit het tegendeel blijkt. Het Nieuwe Testament gaat wel expliciet in op de verandering van het koningschap en de functie van tempel en cultus. Maar omdat Christus geen breuk betekende in de verhouding tussen het volk en het land werd daarover niet gesproken.

Vervolgens rijst de vraag of Jeruzalem nog een bijzondere theologische functie voor het volk Israël blijft behouden na de komst van Christus. 'Jeruzalem vormt door zijn specifieke ontwikkeling bij uitstek een uitnodiging voor Israël tot een nieuw, niet-

nationalistisch en niet-exclusief denken' (p. 32). Het rapport erkent dat de stad als symbool van het joodse volk en als samenvatting van het land in het Nieuwe Testament ter sprake komt, maar werkt dit verder niet uit. De desbetreffende alinea sluit af met een open einde: 'Een andere vraag is of Jeruzalem nog een bepaalde plaats voor alle volkeren inneemt in de eschatologische vervulling. Het onderzoek hierover is nog nauwelijks op gang gekomen' (p. 19).

6. Identiteit en vervreemding

Het rapport geeft aan dat de ware identiteit van Israël als Gods volk lag in zijn bepaald zijn door de verkiezing en gekenmerkt is door drie tot een eenheid verbonden momenten: het ontvangen van de openbaring van God, het wonen in het 'belofde land' om er een heilige samenleving te vormen, en zijn universele betekenis (p. 13). Israëls bestemming was om een samenleving te verwerklijken waarin alleen Gods wil wet was, opdat het op die wijze het heil aan alle volkeren zou bemiddelen. De profeten klagten dat het volk aan die identiteit niet trouw geweest is. Toch laat God daardoor zijn verkiezing niet teniet doen (p. 13). Die vervreemding is een realiteit. Hierin weerspiegelt zich ons aller vervreemding van God (p. 14). In Jezus is God opnieuw tot zijn volk gekomen, in een tot dan toe ongekende volheid en onmiddellijkheid. Het joodse volk als zodanig heeft hieraan geen gehoor gegeven. Zoals de nieuwtestamentische getuigen Jezus' komen in de lijn van de profeten vóór hem hebben gezien, zo ook zijn verwerping door het volk. Men denke slechts aan de gelijkenis van de onrechtvaardige pachters in de evangeliën en aan de redevoeringen van Petrus, Stefanus en Paulus in het boek Handelingen (p. 16-17). Toch is de radicalisering van de vervreemding in de afwijzing van Jezus niet zodanig dat het volk zijn verkiezing verloren heeft. Zoals boven reeds gesteld is, blijft volgens Paulus dit volk ook nu nog het uitverkozen volk.

In een korte tussenparagraaf wordt gesteld dat Jezus Christus voor de volkeren iets fundamenteel anders betekent dan voor Israël. Het joodse volk wordt door Hem teruggeroepen tot God, terwijl de volkeren naar iets totaal nieuws in hun geschiedenis worden geroepen (p. 19). De kerk heeft, evenals Israël, altijd naast tekenen van haar identiteit, ook tekenen van vervreemding getoond (p. 20).

Zolang de vervulling er nog niet is, waarin het onderscheid tussen joden en niet-joden geen rol meer zal spelen, omdat God alles in allen zijn zal, mag ook het joodse volk in zijn eigenheid er zijn (p. 21-22).

In het verleden hebben christenen vaak de meeste aandacht besteed aan de facetten van het joodse volk, waaruit zijn vervreemding van God en daarmee van zijn bestemming het duidelijkste sprak. Echter, ook in zijn vervreemding is zijn ware wezen nog te herkennen. De wetsgetrouwheid van de orthodoxe joden, de betrokkenheid van joden op hun land en het anti-semitisme hebben bijgedragen tot het bijhouden van het joodse volk (p. 22-24). God heeft zich zo met het joodse volk willen verbinden, dat alles wat het doet of lijdt, op de een of andere manier Hem treft (p. 22).

Het rapport geeft met het bovenstaande uitgebreid aandacht aan de situatie van het joodse volk en wil benadrukken dat Gods trouw enkel genade is. Er kan heel veel vervreemding zijn, en daarmee is een deel van de kritiek op Israël terecht, maar dan nog blijft Gods trouw. Wat er ook na het jaar 70, de verwoesting van Jeruzalem, veranderd is, er is een grote mate van continuïteit.

De verwerping van Christus wordt genoemd, maar het is niet geheel duidelijk welke gevolgen dat heeft voor de theologische situatie waarin het volk na de tijd van het Nieuwe

Testament verkeerde (binnen het kader van continuïteit en blijvende verkiezing, zie pag. 17). Is het verlies van de tempel en Jeruzalem in het jaar 70 en de verdrijving van de Joden uit Jeruzalem in 135 slechts lot of ook schuld? Opmerkelijk is de wending die A. v.d. Beek in dit opzicht maakte. In 1987 weigerde hij nog – in reactie op B. Wentsel - de holocaust te zien als oordeel, maar vijftien jaar later is hij over dit gevoelige punt anders gaan denken. Thans ziet hij het lijden van het volk niet slechts als lot van hen die dicht bij de Messias leven, maar ook als schuld.³

Het rapport stelt dat het lot van het joodse volk God treft. Wordt hier gezinspeeld op de lijdende Knecht in Jes. 42-53? Of op een bepaalde uitleg van het boek Job, waarbij Job model staat voor het lijden van het volk Israël?⁴

7. De staat Israël

Het rapport benadrukt dat Israël nog steeds het uitverkoren volk is. Er is een unieke band die dit volk met Palestina verbindt. In onze tijd zijn veel joden weer naar het land getrokken. Dit wijst op de bewarende trouw van God. 'Daarom verheugen wij ons over deze hereniging van volk en land' (p. 27). Direct volgt de beperking: 'Wij willen echter aan deze terugkeer niet de gedachte verbinden dat daarmee de laatste étappe van de eindtijd is aangebroken, noch dat het volk nooit meer uit het land verdreven kan worden' (p. 27).

Het is mogelijk dat de andere volken aan het joodse volk geen plaats in hun midden gunnen. Het kan ook zijn dat Israël de kans die het thans gekregen heeft om zijn bestemming in het land te verwerkelijken, niet gebruiken zal. Deze beide gevaren mogen ons echter niet verhinderen om de terugkeer positief te verstaan als bekrachtiging van Gods blijvende bedoelingen met dit volk.

De belofte van God geldt de blijvende verbondenheid van volk en land, maar niet op gelijke wijze die van volk en staat. 'Zoals echter op het ogenblik de zaken liggen zien wij een vrije staat als de enige mogelijkheid die het volksbestaan waarborgt en die het joodse volk de gelegenheid geeft werkelijk zichzelf te zijn' (p. 28). De andere politieke oplossingen zijn op dit moment niet realistisch. 'Wij stellen ons dus in de huidige situatie op grond van de bijzondere plaats van het joodse volk achter het bestaansrecht van de staat Israël' (p. 29). Toch is de stichting van de staat in 1948 'op menselijke, al te menselijke wijze' gebeurd. Het joodse volk is echter van de aanvang af niet beter geweest dan de andere volkeren. 'Ook de intocht in het land onder Jozua en de terugkeer er heen onder Nehemia waren moreel gesproken niet onbedenklijk' (p. 29).

Een eigen staat kan een verzoeking worden voor dit volk om te worden als de andere volken. Maar onder de huidige omstandigheden biedt de staatsvorm aan het joodse volk meer mogelijkheden om zijn roeping te vervullen dan enig alternatief kan geven. Israël is geroepen zo in zijn staat te leven dat aan de andere volkeren een nieuw verstaan van wat een staat is wordt voorgelegd. 'Maar zij die binnen Israël hiervoor pleiten vinden op het ogenblik weinig gehoor' (p. 31).

De grenzen van de staat zijn niet precies uit de Bijbel af te lezen. Het gaat om een woonplaats, niet om een machtsgebied. Het behoort tot de roeping van Israël dat het zich verantwoordelijk weet voor de honderdduizenden rechteloze Palestijnen die om hun land

³ A. v.d. Beek, *De kring om de Messias* (Zoetermeer, 2002) p. 138.

⁴ Vgl. M. Susman, *Het boek Job en de lijdensweg van het Joodse volk*, 1946. Ned. vert., Kok, 1987; W.J. Ouweeneel, *Het Jobslijden van Israël: Israëls lijden oplichtend uit het boek Job*. Vaassen, 2000.

heen wonen.⁵ God heeft het land toegezegd aan Israël in een tijd dat andere volkeren er woonden. Israël heeft dus nooit rechtens aanspraak kunnen maken op het land. In onze tijd is Israël gevraagd een staatsvorm te vinden die zijn eigen joodse volksbestaan waarborgt en die daarbij tevens de volle vrijheid en waardigheid van de niet-joodse medeburgers respecteert.

Jeruzalem zou een soort proeftuin moeten worden waarin de verschillende volkeren in vrede kunnen samenleven. Vervolgens rijzen hierbij vragen die nog niet beantwoord kunnen worden. De hoge eisen die zo gesteld worden aan Israël berusten niet op het feit dat de zgn. christelijke staten het beter gedaan hebben. 'Wij geloven dat Israël eigensoortig is; zijn unieke karakter berust op Gods verkiezing' (p. 33). 'Maar ook als het joodse volk in zijn staatsleven nog niet werkelijk aan zijn bestemming beantwoordt kan dat niet betekenen dat wij het recht van de staat om te bestaan afwijzen' (p. 34).

Op bovenstaande wijze wordt de hoofdvraag van dit geschrift beantwoord: de christelijke gemeente heeft de staat Israël te accepteren, ondanks de vele gebreken die nog aan die staat kleven. De opstellers van het rapport verheugen zich over de terugkeer van de joden naar hun land en zien daarin een teken van Gods trouw. Een bijbelse fundering van die uitspraak ontbreekt en hier zou gewezen kunnen worden op diverse gedeelten in de profetieën. Dat men dat niet gedaan heeft, kan te maken hebben met vrees voor een fundamentalistische bijbeluitleg. Maar anderzijds is duidelijk dat de opstellers concreet Gods handelen in de geschiedenis opmerken. Men wil de Bijbel niet 'vergeestelijken', los van de historische realiteit. Sommige stromingen binnen de bijbelwetenschap laten de verbinding met de concrete geschiedenis los en beschouwen veel uitspraken in de Bijbel als 'historische inkleding' van de geloofsovertuiging van de bijbelschrijvers. De opstellers van het rapport zitten dicht bij de bijbelse lijn door aan te nemen dat woord en daad, woord en geschiedenis, op elkaar betrokken dienen te worden. Dat betekent dat anno 1970 in de politieke wereld van het Midden-Oosten Gods daden opgemerkt mogen worden.

Aan Israël worden bijzonder hoge eisen gesteld en het is de vraag of dat realistisch is. De Zionistische beweging berust voor een groot deel op humanitaire overwegingen, zonder godsdienstige fundering, en mede daarom wijst een deel van de strikt orthodoxe rabbijnen de stichting van de staat Israël af. De staat die zou moeten ontstaan, kan alleen maar gesticht worden door de Messias en niet door mensen. Het rapport erkent de legitimiteit van de staat Israël, maar gaat niet in op dit fundamentele probleem. Hoe kunnen beperkte mensen met zeer uiteenlopende opvattingen een staat stichten die beter is dan wat er tot nu toe in deze wereld gepresteerd is?

In joodse kring zijn er inderdaad stemmen die het verlangen uitspreken naar een staat met bijzondere hoge waarden. De opvattingen van bijvoorbeeld Martin Buber stammen uit de jaren dertig en veertig, dus voorafgaand aan de stichting van de staat Israël en aan dit rapport, maar de realiteit van verschillende bevolkingsgroepen met tegenovergestelde opvattingen en de politiek vastgelopen situatie van de laatste jaren zijn er mede de oorzaak van dat zulke idealistische opvattingen snel vergeten worden. Overigens blijft het bijbels-theologisch een probleem welke waarden vanuit de oudtestamentische theocratie overgezet kunnen worden naar onze tijd. De staat Israël is een typische westerse, democratische staat, voor een deel ook seculier, en spreekt daarin veel westerlingen aan.

⁵ Het rapport bespreekt op pag. 31-32 de situatie van de rechteloze Palestijnen en is daarmee minder eenzijdig dan velen denken.

Maar in het Midden-Oosten valt deze staat geheel uit de toon en is alleen hierom al voortdurend een aanstoot. Daarbij komt dat deze staat gesticht is in een gebied waar in vroeger eeuwen de Islam de macht had. Op grond van de Dar-al-Islam willen de Arabieren en de Palestijnen het hele gebied van Israël terug en niet slechts een gedeelte.⁶ Men is geneigd te denken dat inderdaad alleen de Messias een staat kan stichten zoals in dit rapport als ideaal beschouwd wordt.

Het is niet direct duidelijk welke moreel bedenkelijke zaken er tijdens Jozua en Nehemia zijn geweest. Daarmee zal wel vermoedelijk geweld en nationalisme bedoeld zijn, die vanuit ons hedendaagse gezichtspunt bedenkelijk zijn, maar toen gelegitimeerd konden worden vanuit heel wat uitspraken in het kader van verbond en profetie (zoals Gen. 15:16 en Deut. 7).

Is nog een keer een verdrijving uit Palestina mogelijk? Vanuit het algemene patroon dat neergelegd is in het slot van Deuteronomium, kan die vraag bevestigend beantwoord worden. Sommige christenen ontkennen echter die mogelijkheid op grond van Amos 9:15, waarbij ze die tekst betrekken op de huidige tijd.

8. De staat ruim 30 jaar later

De Handreiking spreekt tamelijk onbevagen over de aanwezigheid van de staat Israël. Vermoedelijk heeft dat, naast alle theologische achtergronden, ook te maken met de algehele houding in Nederland. Het besef dat zeer veel joden uit Nederland tijdens de Tweede Wereldoorlog zijn gedeporteerd en dat in totaal zo'n 6 miljoen joden om het leven gekomen zijn, heeft schuldgevoelens opgeroepen. Velen gunden de joden hun eigen land na alle verschrikkingen die doorstaan waren.

In onze tijd, nu de staat Israël al 55 jaar bestaat, krijgen andere gevoelens de overhand. De staat Israël is in veel opzichten sterk en de media tonen herhaaldelijk de verdrukke Palestijnen. Zij krijgen als underdogs veel aandacht en ook medeleven. Vanuit westerse optiek, waarbij godsdienst nauwelijks een rol speelt, zou Israël wel eens wat meer kunnen doen voor die bevolkingsgroep. Ook het feit dat de staat Israël in veel opzichten een gewone, westerse staat is, en niet voldoet aan de hoge profetische eisen, kan bijgedragen hebben aan gevoelens van teleurstelling en afwending van het joodse volk.

Het is veelzeggend dat de landelijke Israëlgorganen van de Nederlandse Hervormde Kerk in 1995 duidelijk een andere koers zijn gaan voorstaan. Het is de moeite van het onderzoek waard of de bijbels-theologische onderbouwing uit 1970 gehandhaafd is, of dat die achteraf toch te mager was, zodat ook een andere visie ontwikkeld kon worden. Het rapport *Israël. Volk, land en staat. Een voortgaande bezinning* lijkt in de titel een continuïteit aan te geven, maar is inhoudelijk meer georiënteerd op Palestijnse theologen en slaat een andere weg in.⁷

9. Kerk en Israël

Volgens de Handreiking zou de volle verwerkelijking van de joodse identiteit inhouden, dat het volk het komen van God in zijn midden werkelijk zou aanvaarden, dus Jezus Christus zou erkennen. De daadwerkelijk aanvaarding van Christus zou de weg openen tot de algehele

⁶ Vgl. David Dolan, *De strijd om het beloofde land* (Leiden, 1991) 153 en A. v.d. Beek, *De kring om de Messias*, p. 336.

⁷ Zie H.C. v.d. Meulen, 'Voortgaande bezinning: Israël. Volk, land en staat', *Wapenveld* 45 (1995) 93-100 en A.A. Spijkerboer, 'Het nieuwe Israël-rapport' in *Kerk en theologie* 46 (1995) 257-258.

vervulling van Gods bedoeling met de wereld, tot het Rijk van God, waarin het onderscheid tussen het joodse volk en de andere volkeren geen rol meer zal spelen.

De kerk heeft het joodse volk nog niet tot naijver of jaloersheid kunnen verwekken. Dit wijst erop hoe gebrekkig de kerk haar roeping vervult; de kritiek die wij hebben op het joodse volk, valt op onszelf als kerk terug. Ook de christelijke gemeente is nog niet tot haar bestemming gekomen, ook zij leeft nog in voorlopigheid. Zo zijn het joodse volk en de kerk beide onderweg en worden zij beide, elk op eigen wijze, bewaard in Gods trouw (p. 35-36).

Met bovenstaande zinnen sluit het rapport af. Men is in ieder geval bereid kritisch naar zichzelf als kerk te kijken. Toch is deze slotparagraaf vrij algemeen. Wat moet de huidige staat Israël met ongeveer 200 verschillende christelijke kerkgenootschappen? Wat betekent het standpunt van het rapport voor de messiasbelijdende joden en voor de christelijke Palestijnen en Arabieren?

10. Bredere onderbouwing

Na deze weergave en beknopte analyse van de Handreiking, kan het de moeite waard zijn te zoeken naar een bredere onderbouwing van de visie dat het joodse volk nog steeds in een bijzondere relatie tot God staat. Het lijkt me dat de verhouding tussen Oude Testament en Nieuwe Testament in het bovenstaande niet voldoende uit de verf gekomen. En vervolgens is ook de verhouding tussen de verbonden met Abraham en het verbond aan de Sinai niet aan de orde gesteld. Het nieuwe verbond, zoals dat voorzegt is in Jeremia 31-33 en de aanhalingen daarvan in het Nieuwe Testament worden zelfs niet eens genoemd. Slechts in algemene zin wordt verwezen naar redevoeringen in het boek Handelingen (p. 16). In deze paragraaf wil ik kort aandacht aan deze gezichtspunten geven, omdat ze een nadere onderbouwing betekenen van de visie van het rapport.

Terugkomend op de vraag of het joodse volk afgedaan heeft als verkoren volk, is het goed aandacht te geven aan 2 Korinthe 3 en Hebreëen 8. Het eerste gedeelte stelt dat het oude verbond 'een bediening des doods' was en dat er nu een 'bediening des Geestes' gekomen is. De Brief aan de Hebreëen heeft het – met een beroep op Jeremia 31 – over een nieuw verbond. 'Als Hij zegt: Een nieuw verbond, zo heeft Hij het eerste oud gemaakt; wat nu oud gemaakt is en verouderd, is nabij de verdwijning' (vs. 13). Deze teksten lijken te spreken over een verdwijnen van de speciale positie van Israël. Bij nauwkeuriger lezen blijkt dat echter niet het geval te zijn. Het wordt duidelijk dat deze hoofdstukken niet gaan over het gehele Oude Testament, maar alleen over het verbond aan de Sinai. Er is sprake van de stenen tafelen, het priesterschap van Aäron en de offerwetgeving. Het Sinaïtisch verbond en de tabernakeldienst zijn bedoeld, en die zijn in bepaalde opzichten verouderd, maar dat geldt niet van het verbond met Abraham. Het is interessant om te lezen wat de messiasbelijdende jood A. Saphir (1831-1891) schrijft in zijn boek *Een Hebreër over de brief aan de Hebreëen*: 'Niemand kan dit deel der profetie (Jeremia 30 tot 33) lezen en de geringste twijfel koesteren, dat letterlijk Israël het zaad van Abraham en hun herstel in hun eigen land het onderwerp vormt van deze Goddelijke belofte' en 'De wet van Mozes, het oude verbond, was de verdwijning nabij. Maar de Messiaanse beloften waren nimmer met deze bedeling in verband gebracht. Zij waren gegrond in de belofte aan Abraham, en vervuld in het verbond der genade (...) En nu Christus het heilige der heiligen was binnengegaan met Zijn eigen bloed, was het oude in feite voorbij, maar bleven Gods beloften voor zijn uitverkoren volk in Abraham vast en onveranderlijk'⁸

⁸ Zonder jaartal, deel II, p. 34-37.

Deze visie heeft grote gevolgen. Op basis hiervan kunnen we stellen dat de verbonden in Genesis (met Noach en met Abraham) niet afgeschaft zijn en ook niet als verouderd beschouwd worden in het Nieuwe Testament; zij gelden dus nog steeds. Daarentegen geldt dat het verbond aan de Sinai in bepaalde opzichten verouderd is.

De profetieën over het nieuwe verbond in Jeremia 31 en 33 hebben allereerst te maken met het volk Israël. Het oude verbond (aan de Sinai) vroeg gehoorzaamheid en daaraan heeft het in de geschiedenis van Israël meermalen ontbroken. Maar nu gaat God zelf ingrijpen en Hij schenkt zelf die gehoorzaamheid. Dus de wederkerigheid in de verbondsrelatie wordt van Gods kant ingevuld. Het verbond wordt in een nieuwe vorm voortgezet, maar er blijft ook veel hetzelfde. In ieder geval blijft Israël de verbondspartner. Jeremia 31:35-36 stelt dat net zo lang als de zon, de maan en de sterren functioneren, Israël Gods volk zal zijn. Aan het eind van hoofdstuk 33 staan soortgelijke woorden. Dus juist in de samenhang met uitspraken over een nieuw verbond staan beloften dat Israël blijvend Gods eigendom is.

Deze gegevens wijzen in de richting van een blijvende verkiezing van het joodse volk. Dat wordt ook op andere wijze bevestigd, zoals in het handhaven van de besnijdenis voor Joden die Jezus als Messias belijden (Hand. 15 en 16), want de besnijdenis behoort tot het verbond met Abraham en dat geldt nog steeds. Het nieuwe verbond van Jeremia vervangt niet het verbond met Abraham, maar belooft Gods werking in het hart, waardoor gehoorzaamheid gegarandeerd wordt. De term 'Oude Testament' is afgeleid uit 2 Korinte 3 ('het oude verbond') en suggereert dat christenen die periode achter zich kunnen laten. In feite is het onjuist die term toe te passen op het boek Genesis. Dat dit toch gebeurd is, heeft ernstige consequenties gehad ten aanzien van het zicht op het verbond met Abraham.

Het rapport legt veel nadruk op de betekenis van Israël voor de volken (roeping, exemplarische taak). Hier zou gewezen kunnen worden op Genesis 12:3 (passieve vertaling: gezegend worden), tegen de achtergrond van Gen. 10 (waarr 70 volken genoemd worden). Ook profeten brengen dit perspectief wel eens naar voren, maar is deze gedachte in het Oude Testament zo prominent aanwezig als het rapport suggereert? Vaak wordt de afzondering benadrukt (Lev. 20:26; Num. 23:9) en veel wetten zijn daarop gericht. De profeten spreken meer over de toewending van de volken tot Israël dan over de taak van Israël voor de volken. In de Psalmen wordt meer gebeden tegen de vijandige volken dan vóór de volken. De verkiezing van Abram kan ook beschouwd worden als een oordeel over de volkeren; lange tijd worden zij overgelaten aan hun eigen gedachten (Rom. 1:18-32). Toch, hoe de reactie van Israël ook is: aanpassing aan de volkeren of het isolement, de verkiezing van Israël blijft.

Samenvattend kunnen we stellen dat deze aanvullende gegevens de stelling van het rapport bevestigen, dat het joodse volk nog steeds Gods volk is, een uitverkoren natie. De vervreemding van de eigen identiteit en de gedeeltelijke verwaarlozing van hun roeping doet niet af aan die realiteit, zoals Paulus ook schrijft in Romeinen 3:1-4.

11. Landbelofte in het NT

Wat de landbelofte in het Nieuwe Testament betreft komt het rapport niet verder dan een *argumentum e silentio*, een verklaring vanuit het ontbreken van gegevens, en verklaart daarmee de landbelofte van het OT voor blijvend; ten aanzien van Jeruzalem valt er mogelijk meer te zeggen, maar daarvoor moet eerst meer onderzoek gedaan worden. Toch is daar in het verleden meer dan eens over gesproken, bijvoorbeeld door een messiasbelijdende jood als Isaak da Costa, halverwege de negentiende eeuw in zijn *Bijbellezingen*. Bij verder

onderzoek zou het goed zijn stil te staan bij de bijzondere betekenis van Jeruzalem in eschatologische teksten (zoals Zach. 12-14)⁹, de aankondiging van Jezus dat Jeruzalem door de heidenen vertreden zal worden totdat de tijden van de heidenen vervuld zullen zijn (Luk. 21:24), de betekenis van Jeruzalem in het boek Handelingen en de brieven van Paulus¹⁰, inclusief de collecten voor de moedergemeente in Jeruzalem, en de betekenis van het Jeruzalem dat uit de hemel neerdaalt in Openbaring 21. Ook naar aanleiding van Matteüs 2:19-21; 5:5; 10:5-6 en Handelingen 1:8 zou wel iets opgemerkt kunnen worden over het land.¹¹

Het lijkt erop dat het land een blijvende betekenis heeft. Verdrijving of verstrooiing is een tijdelijke zaak. Eenmaal zal de tijd aanbreken dat de heidenen niet meer in Jeruzalem de baas zullen zijn (Luk. 21:24). Het feit dat het hemelse Jeruzalem neerdaalt en niet een anonieme stad, geeft aan dat er toch enige continuïteit zal zijn. Zeker als we nog onvervulde oudtestamentische profetieën over Jeruzalem erbij betrekken, is er alle reden aan te nemen dat God blijvende bedoelingen heeft met die stad. Dat geldt te meer wanneer we de teksten lezen tegen de achtergrond van de joodse geschriften in de intertestamentaire periode en de periode rond het Nieuwe Testament.¹²

Om nog even terug te komen op enige uitspraken over het Oude Testament: Jeruzalem en het koningschap komen inderdaad pas later ter sprake, maar toch wordt aan Abram al gezegd dat koningen uit hem zullen voortkomen. Jeruzalem (in algemene zin Deut. 12), het koningschap (Deut. 18) en de onafhankelijke staat (Deut. 28) zijn beloften en zegeningen van het Sinaitisch verbond; in het verbond met Abram worden ze niet genoemd. Het rapport noemt echter alleen de ontwikkelingen in de koningentijd en stelt dan dat deze drie elementen minder wezenlijk zijn.

12. Ten slotte

De hoofdlijn van het rapport is bijbels verantwoord. Het is zelfs mogelijk die hoofdlijn op bepaalde punten nog nader te onderbouwen. Hier en daar zijn nuanceringen of andere formuleringen op zijn plaats, maar als geheel is de Handreiking een waardevol rapport dat nog steeds onze steun verdient. In de tijdsomstandigheden van de jaren '70 is dit rapport een belangrijke uitspraak geweest. Nu, meer dan 30 jaar later, is het gemakkelijk extra wensen op tafel te leggen. Feit blijft dat de Nederlandse Hervormde Kerk een begin maakte met een discussie waaraan het in zusterkerken en in de Wereldraad van Kerken maar al te zeer ontbroken heeft (p. 5). De steun aan de hoofdlijn van het rapport is in een gewijzigde samenleving van belang, want tal van andere geluiden lijken soms deze hoofdlijn te overstemmen. De staat Israël, inmiddels ruim 55 jaar oud, bestaat nog, maar staat ook nog steeds ter discussie in binnen- en buitenland. Door woorden en daden worden het joodse volk en de joodse staat ook vandaag met uitroeiing bedreigd. Het is niet onze taak de staat kritiekloos te verdedigen, maar is het de opdracht van de christelijke theologie om recht te doen aan Gods verkiezing en tevens om de ergernis van de volken aan de orde te stellen. De blijvende positie van Israël als Gods volk heeft grote consequenties voor de bijbeluitleg, voor

⁹ Vgl. M.J. Paul, 'Loofhuttenfeest of "der christenen sabbath"'. Hermeneutische en homiletische overwegingen bij Zacharia 14', *Theologia Reformata* 40 (1997) 277-293.

¹⁰ Zie S. Janse, *Een onderzoek naar de heilshistorische betekenis van Jeruzalem in de brieven van Paulus*. Zoetermeer, 2000.

¹¹ Vgl. L.W.G. Blokhuis, 'De grenzen van het land Israël volgens het Nieuwe Testament', in M.J. Paul, L.W.G. Blokhuis en P.A. Siebesma, *Land voor vrede? Een studie over Israëls landsgrenzen* (Kampen, 1993) 26-34.

¹² Zie G. van den Brink, 'De toekomst van Jeruzalem' *Soteria* 17/2 (juni 2000) 2-12 en 'De landbelofte en het herstel van Israël in het NT', *Soteria* 21/2 (juni 2004) 37-45

de verkondiging in de kerken en voor het onderkennen van Gods hand in de huidige geschiedenis.